

Богдана ПЕТРИШАК

НЕТИПОВІ ЗЛОЧИНИ В КАНЦЕЛЯРСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ. ДО ПОРТРЕТА ПУБЛІЧНОГО НОТАРІЯ XVI СТОЛІТТЯ

Канцелярське середовище, як і інші професійні урядницькі спільноти, мало доволі багато нагод до порушення законів з огляду етики та моралі. Передусім тому, що співробітники канцелярій працювали з важливими документами, які нерідко засвідчували не лише приватно-правові відносини магнатів і шляхти, а й рішення державної ваги. Безпомилкове внесення актів до місцевих книг чи видання їх на запит було часто єдиною підставою до виконання чи відкликання певних правових дій, а отже, й можливістю для зловживань. Іншим чинником створення протизаконних ситуацій у канцелярії була співпраця писарів з різними людьми, які так чи так могли підштовхувати до отримання неправомірної вигоди або інших злочинних дій. Окрім того, нотарії вчиняли й серйозніші злочини, наприклад, пограбування, розбій, побиття тощо. Ці свідчення доволі рідко потрапляли на сторінки судових книг і ставали підставою для довготривалих процесів, а отже, нечасто з'являються й у полі зору істориків¹.

Дослідники канцелярій зазначають окремі факти оскарження судових писарів незадоволеною клієнтелою, причому, йшлося як про недовіру до фаховості канцеляристів, так і захист їхнього доброго імені. Про подібні справи відомо у перемишльській, радиминській, сандомирській, варшавській, познанській канцеляриях². Польський історик Януш Лосовський, однак, зауважував, що відсоток злочинів, пов'язаних з безпосередніми обов'язками писарів, був невисоким³. Усе-таки головними рисами професійного відбору майбутніх канцеляристів була сумлінність і старанність. Інколи судові процеси над нотаріями переростали у щось більше, як-от справа міської ради Львова проти міського писаря Миколая з Пільзна, де закид у фальсифікації використано як привід для фізичної розправи над нотарієм, який підтримував партію, опозиційну до влади⁴.

¹ Див.: *Дашкевич Я.* Дослідження автентичності документа в судовій практиці другої половини XVII ст. (нарис з української дипломатики) // *Його ж.* Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / [упоряд.: А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк]. – Львів, 2011. – С. 612–613.

² *Bartoszewicz A.* Piśmiennosc mieszczanska w późnośredniowiecznej Polsce. – Warszawa, 2012. – S. 167–168.

³ *Łosowski J.* Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku. – Lublin, 1997. – S. 222.

⁴ *Петришак Б.* Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Богдана Ігорівна Петришак. – Львів, 2010. – С. 284–286.

Значимо, що писарі недаремно намагалися якнайшвидше очиститися від будь-яких підозр, адже, окрім смертної кари, їх могло чекати відрубання рук, конфіскація майна, ув'язнення та грошові штрафи⁵.

Переважно писарів оскаржували у фальсифікації справ, тобто внесенні або, навпаки, вилученні окремих деталей угоди, контракту чи інвентарю⁶. Набагато рідше вони ставали фігурантами серйозних кримінальних справ, за які несли доволі суворе покарання*. Під час дослідження львівського канцелярського середовища виявлено якраз такий рідкісний випадок участі нотарія у важкому злочині – зґвалтуванні дівчини. Зауважимо, що досі в історіографії таких джерельних свідчень щодо канцеляристів не знайдено. Цю справу віднотовано в копіях книг Львівського консисторського суду, найдавнішу частину з яких опублікував Вільгельм Рольний у міжвоєнний час⁷. Оригінали консисторських книг зберігаються в Архіві архієпископа Євгеніуша Базяка в Кракові (відділ I – Консисторський архів), а їхні копії, що їх спорядив В. Рольний, у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника (далі – ЛННБ)⁸.

Подібні справи належали, як підкреслюють історики, до “незручних” злочинів, адже заторкували питання честі та гідності як потерпілої сторони, так і самого злочинця⁹. Львівський випадок зґвалтування ускладнювався тим, що фігурантом був не світський писар, а нотарій – представник клерикального середовища, тобто особа, яка отримала нижчі свячення і не була одруженою. На це вказує прикметник “discretus”, вжитий поруч з іменем нотарія¹⁰. Публічні нотарії поповнювали ще з XIV ст. персонал

⁵ Łosowski J. Kancelarie miast... – S. 223.

⁶ Приклади таких злочинів у львівській міській канцелярії див.: *Петришак Б.* До історії фальсифікацій документів у львівській міській канцелярії XVI ст. // *Pamiętnik VIII Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki* / [pod red. J. Łosowskiego]. – Lublin, 2007. – S. 61–67; *Ї ж.* З історії фальсифікації документів у міській канцелярії Львова за писарства Войцеха Зимницького (20–30-ті рр. XVII ст.) // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Дрогобич, 2008. – Вип. 11–12. – С. 484–494.

* Вище зазначено приклади таких кар, найчастіше, однак, писарі відбувались грошовими штрафами, позбавленням уряду (на певний термін або довічно), публічними вибаченнями тощо.

⁷ *Acta officii consistorialis leopoliensis antiquissima* / [ed. G. Rolny]. – Leopoli, 1927–1930. – Vol. 1: Continet acta annorum 1482–1489; Vol. 2: Continet acta annorum 1490–1498.

⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. Відділ рукописів (далі – ЛННБУ. Відділ рукописів). – Ф. 98 (Рольний В.). – Спр. 1, 3, 4, 8.

⁹ Справи про насильство та зґвалтування віднедавна стали об'єктом дослідження українських істориків, див.: *Старченко Н.* Справи про зґвалтування в шляхетському середовищі Волині (остання третина XVI – перша половина XVII ст.) / Н. Старченко // *Соціум. Альманах соціальної історії*. – Київ, 2015. – Вип. 11–12. – С. 104–134; *Білоус Н.* Насильство над жінками: сюжети з міщанського і селянського повсякдення Волині XVI – початку XVII ст. / Н. Білоус // Там само. – С. 135–146; *Гарасимчук М.* Справи про зґвалтування та позбавлення цноти в судах Самбірської економії XVII ст. / М. Гарасимчук // Там само. – С. 147–161; *Вінниченко О.* Зґвалтування, вбивство і пограбування, а також перелюб. Історія кримінального злочину, здійсненого під Львовом в 1645 р. / О. Вінниченко // Там само. – С. 162–181.

¹⁰ *Skupieński K.* Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce / K. Skupieński. – Lublin, 2002. – S. 86–87.

церковних канцелярій (консисторських, капітульних тощо), тісно співпрацювали з канцеляріями міст і містечок. Публічний нотаріат був правовим інститутом, носіїв якого – нотаріусів – держава уповноважувала здійснювати і засвідчувати юридичні акти, надаючи їм публічної сили. Видавець документа (публічний нотарій) засвідчував, що в його присутності дві сторони або виконали певну юридичну дію, або визнали, що така дія між ними вже відбулася¹¹. Зважаючи на суспільне становище такої особи, подібна кримінальна справа могла викликати значний громадський осуд і підважити в очах міщан сам інститут нотаріату.

Публікований документ, однак, не зберіг докладніших обставин скандальної справи. Дівчина Софія (прізвища потерпілої не вказано), очевидно, з міщанської родини міста Мостиськ, звернулася до консисторського суду Львова зі скаргою на апостольського публічного нотарія Станіслава, краківського міщанина. На жаль, відсутність ширшої інформації про кривдника не дає змоги його ідентифікувати, однак припускаємо, що це міг бути Станіслав Кроль, який згадується в цих же львівських консисторських книгах як апостольський публічний нотарій, син Станіслава з Перемишля¹². Короткий виклад скарги засвідчив, що обвинувачений писар згвалтував Софію, внаслідок чого вона завагітніла. До суду скривджена дівчина виставила стандартні в її ситуації вимоги: відшкодування моральної та матеріальної шкоди. Подальшого перебігу справи в консисторських актах відшукати не вдалося, хоча передбачалася офіційна відповідь нотарія на висунуті обвинувачення: його прокуратор (захисник) Ян Владика попросив суд про відтермінування справи на 20 днів, для того щоб його підзахисний зміг виправдати себе і надати докази своєї невинності. Втім, як свідчила практика подібних справ у гродських та міських судах, найчастіше такий процес завершувався досить м'яко для обвинуваченого, натомість для потерпілої, особливо після народження дитини чи за подальшого її вбивства, – доволі плачевно¹³.

До публікованого тексту внесено мінімальні втручання: уніфіковано написання великої і малої літер, згідно зі сучасним правописом, та впорядковано пунктуацію. Натомість не модернізовано окремих латинських слів. Усі скорочення розкрито в квадратних дужках. До латинського тексту додано переклад.

Документ

1543, жовтня 8. Львів. –

[с. 134] Zophia de Moscziska – Stanislaus notarius apostoli.

Lune VIII octobris (8 października 1543).

Honesta Zophia de Mościzka comparens in iudicio coram domino pro tribunali sedente gravi in querela verbo proposuit in et contra discretum Stanislaum notarium apostoli negociatoris Cracoviensis legitime cittatum et comparentem, quo modo ipsam

¹¹ Mikucki S. Początki notariatu publicznego w Polsce / S. Mikucki // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1937–1938. – Т. 34. – С. 12.

¹² ЛННБУ. Відділ рукописів. – Ф. 98. – Спр. 4. – Арк. 519.

¹³ Гарасимчук М. Справи про згвалтування... – С. 160.

anno, die, mense, loco certis violenter oppressit et violentem ac resultatem defloravit exindeque impregnavit famamque sibi denigravit. Peciit itaque ipsum pro huiusmodi violenta oppressione et defloracione fameque sue denigracione puniri et ad satisfactionem cogi et compelli, et de alimentis prolis providere decerui atque mandari, iusticia sancta mediante. Ex adverso honestus Joannes Wladika procurator discreti Stanislai notarii apostoli legitime cittati et comparentis, peciit suo principali spacium viginti dierum ad deliberandum differri et limitari. Et duus officialis [с. 135] hinc ad octavam diem distulit ad deliberandum alias ad respondendum proposicioni verbo facte seu alias litem contestandum. Presentibus ibidem honorabilibus d[omi]nis Bartholomeo de Pabyanycze viccario perpetuo et Martino de Lublyn substitute Leopoliensibus.

Джерело: ЛННБУ. Відділ рукописів. – Ф. 98. – Спр. 8. – С. 134–135.
Машинопис. Копія з оригіналу.

Переклад

Софія з Мостиськ – Станіслав, апостольський нотарій.

Місяця жовтня 8 (8 жовтня 1543).

Чесна Софія з Мостиськ, з'явившись у суді перед головою трибуналу, заявила гнівними словами проти і позвала велебного Станіслава, апостольського нотарія, краківського купця, що цього ж року, дня, місяця та визначеного місця проти волі її згвалтував і гвалтом та опором цноти позбавив, і відповідно, довів до вагітності та добре ім'я знеславив. Вона ж просить за такий гвалтовний напад, позбавлення цноти та знеславлення свого доброго імені (його) покарати та про заспокоєння (скарги) помислити і попросити, і про багате утримання подумати, зробити ухвалу та розпорядження, за посередництвом священного правосуддя. З протилежної (сторони) чесний Ян Владика, прокуратор велебного Станіслава, апостольського нотарія, законно позваного та прибулого, просить відкласти і визначити для свого підпічного термін у 20 днів для звільнення. І (в присутності) двох офіціалів від сьогодні і аж до восьмого дня відкладено термін до звільнення або відповіді – промови публічної або визначення спору. У присутності ж шановних панів Бартоломея з Паб'янич, теперішнього вікарія, та Мартина з Любліна, його заступника, львів'ян.